

Време и място

Разговор
с Глеб Павловски

© Иван Кръстев, автор, 2017 г.
© Татяна Балова, превод, 2017 г.
© Книгоиздателска къща „Труд“, корица, 2017 г.
Книгоиздателска къща „Труд“, 2017 г.

ISBN 978-954-398-530-2

Време и място

Разговор
с Глеб Павловски

ИВАН
КРЪСТЕВ

Книгоиздателска къща „Труд“
София, 2017 г.

Историята на Глеб

Предговор от Иван Кръстев

Април 2011 година. Москва. Както стотици пъти през последните двайсет години, Глеб Павловски, най-известният руски политтехнолог, често определян като „сивия кардинал на Кремъл“, почти тичешком влетява в сградата, в която се помещава президентската администрация, на път за поредното съвещание. Но този път нещо не е както трябва. Объркан, охранителят му обяснява, че е станала някаква техническа грешка и компютърът твърди, че пропускът на Глеб Олегович е невалиден. Но Павловски се досеща, че грешката не е техническа. На другия ден не само руските вестници, но и „Ню Йорк таймс“ и „Файненшъл таймс“ съобщават като централна новината, че Павловски е прогонен от Кремъл. Причината най-вероятно е невидимата война между Путин и Медведев кой ще бъде следващият президент на Русия. Коментаторите са единодушни, че с прогонването на Павловски нещо е свършило в руската политика.

В далечната вече 2003 година президентът на Русия Владимир Путин кани на разговор едни от най-влиятелните руски либерални журналисти, главния редактор на радиостанция „Ехото на Москва“ Алексей Венедиктов. Говорят дълго и за различни неща, пият чай и водка, но това, което най-силно поразява Венедиктов в този разговор, е ясното разграничение, което президентът прави между „врагове“ и „предатели“. „Враговете са пред теб – казва Путин, – ти се сражаваш с тях, после сключваш примирие и всичко е ясно. Предателят трябва да бъде унищожен, смазан.“

Когато през 2012 година предложих на Глеб Павловски да започнем разговор, който може да се превърне в книга, ясно си давах сметка, че предлагам книга-разговор на един от най-мразените хора в Русия, на човек, когото и властта, и опозицията смятаха за предател. Либералите го ненавиждаха за „приноса“ му в изграждането на Путинова Русия. А самият Путин не можеше да му прости, че в съдбовната 2011 година Павловски неочаквано за всички беше започнал яростно да защитава тезата, че Медведев трябва да получи втори мандат и че връщането на Путин в Кремъл представлява опасност за Русия. Но това, което ме привличаше в личността на Павловски и в неговото разбиране за характера и целите на сегашния руски режим, беше именно перспективата на предателя. Това, което исках да разбера, е дали Павловски е предал Путин, за да не предаде себе си, или е просто човек, заложил грешно и загубил.

Имах усещането, че именно позицията на Павловски – позиция на бивш путинист – може да ми помогне да разбера днешна Русия. Така се появи тази книга, която не е нито изповед на обиден придворен, който изнася сензационни тайни, нито филипики на новороден опозиционер. Това са размишленията на руски интелегент, който преживява Русия като лична биография, но носи и лична отговорност за задушаването на либералната интелигенция в Русия.

Павловски е сякаш герой, дошъл направо от романите на Достоевски. Умен, загадъчен, обаятелен, саморазрушителен, циничен. Нещото, което изключително много впечатлява в неговата личност, е пламенната му убеденост, че той лично носи отговорност за съдбата на света. Разказът му за последните месеци на СССР в други времена и при други обстоятелства би бил достатъчно основание за продължителен престой в лудницата. „През 1991 година бях прекалено ангажиран с една лична драма, преживявах края на любовта си“ – ми разказа Павловски при една от първите ни срещи, когато още влизаше в Кремъл както у дома си. – Ако не беше това, никога нямаше да допусна разпадането на Съветския съюз.“ Мисля, че в мига,

в който чух тази фраза, за първи път у мен се роди идеята за книга-разговор с Глеб. Защото си дадох сметка, че Павловски преживява света като човек, който е в много близки, почти интимни, отношения с историята. Човек, който знае, че тя се прави от изборите на конкретни хора и който е положил целия си опит – личен и обществен – в центъра на схващанията си за политиката.

Дали Павловски говори истината за случилото се през един или друг период от живота му не мога да кажа (не съм си поставял за цел нито да правя журналистическо разследване, нито фундаментален исторически анализ). Интересувах се как Глеб се опитва да внесе яснота в живота си и в днешния свят. Не се притеснявах, че може да пренапише собствената си биография, защото помня думите на Бродски, че „истинската история на нашето съзнание започва от първата лъжа“.

В началото на многочасовите ни разговори в Москва, Сопол и Виена, които се проточиха повече от година, разбрах, че в историята на Глеб повече ме интересуваха не решенията, които е вземал, а отчаяният му опит да събере в едно цяло всички късчета от своя живот, като ги разчете като история на съвременна Русия.

Павловски е роден в Одеса на 5 март – деня, когато умира Сталин, само че две години по-рано, през 1951-ва. И както на повечето хора от неговото поколение, животът му започва и протича в сянката на Сталин. През 50-те Одеса е град на призраци и руини. Място, където историята избуява като плевел, град, в който си осъден да бъдеш историк. Затова нищо чудно, че Глеб завършва историческия факултет. Но изучава история не за да я преподава, а за да я твори. Най-поетични в тази книга са страниците, където Павловски описва живота си в следвоенна Одеса. Някои от тях звучат така, сякаш са взети от творби на латиноамериканския магически реализъм. Той се социализира в духа на 1968-а и никога не го напуска усещането му за суверенност на индивида. Както и мнозина негови съвременници той чете много и настървено, а люби-

мите му книги са главно творби в жанра на научната фантастика. С други думи историята му е една от многото истории на 1968, белязани от убеждението, че това, което не е станало твоя лична биография, е нищо. В съветска провинциална версия на неконформизма на 1968-а героите не са на барикадите, но живеят в комуна, където младежкият идеализъм стига до изнемогване както в дискусии за бъдещето на революцията, така и в спорове за мили девойки. А стремежът към докосване до историята завършва с разпити в местното КГБ.

Семейството на Глеб е от средите на техническата интелигенция – политически прогресивна, културно консервативна, но без членство в Комунистическата партия. Животът сред тях го научава на правилата на съществуване в Съветския съюз: може да четеш забранена литература, но не бива да правиш копия, камо ли да я разпространяваш. Както казва сатирикът: „Може да мислиш, но не и да говориш, а ако говориш, не пиши, написал ли си, не го подписвай. А ако решиш да се подпишеш, не се учудвай!“.

Но Павловски не се блазни от мъдростта на оцеляването. Той не иска да се интегрира в съветската система, но не иска и да емигрира. Той е горд младеж, който се кани да изживее живота си като интелектуален дисидент – човек, който най-вероятно ще се озове зад решетките, но няма да се предаде. Човек, на чиято морална сила ще завиждат. Той иска да променя света чрез силата на идеите и силата на собствения си пример за *живот в истината*. И така Глеб има ясна представа за живота си, но после в живота се втурва действителността.

Първата му среща с КГБ в края на 1970-а много малко прилича на романтичните му представи. Извикан на разпит за разпространяването на антисъветска самиздатска литература, той се пречупва. Този момент на слабост в огромна степен определя бъдещото му поведение. Павловски е опустошен от собствената си слабост. Става по-агресивно опозиционен и се обръща срещу всички, които се опитват да го оневинят и да банализират случилото се (първата му жена). Павловски за-

минава за Москва. Пред него се появява втори шанс. Създава си име като дисидент, писател и редактор на самиздатското списание „Поиски“ („Търсения“). Това са най-щастливите години в живота му. Сега вече той е част от движението, част от избраната от самия него общност – на руската морална аристокрация. Той е уважаван и обичан.

А после отново го пречупват.

Арестуван през 1982 година, той не издава никого, но се отрича от опозиционната си дейност. В моралния код на съветското дисидентство това е морално самоубийство. Този втори момент на слабост убива в него надеждата да остане верен на идеалите на своята младост. Но точно тогава Павловски открива творческия потенциал на провала. Провалилият се човек е свободен човек. Той концептуализира предателството като свобода на действието.

Нетърпимостта към собствената му слабост се трансформира в омраза към слабостта на посткомунистическа Русия и политическата импотентност на интелигенцията. Като политтехнолог голямата задача, която Глеб Павловски решава, е как да превърне слабостта в жажда за реванш. Голямото му откритие е, че в слабите държави и в изгубилите самоуважение общества властта може да се отнася към реалността така, както писателят се отнася към художествения сюжет. През 90-те години на Запад постмодернизмът е на мода в университетите, а в Русия Павловски и хората като него го въвеждат в голямата политика заедно с нравствения релативизъм.

В скандалния политически трилър „Политологът“, написан в най-добрите традиции на „конспиративния реализъм“, Александър Проханов, един от лидерите на руските националисти, рисува зловещия и същевременно психологически достоверен портрет на руския политтехнолог. Той е персонаж от ада: циничен, вероломен, амбициозен и алчен. Той е едновременно креативен и лъжлив. Заложник на собствените си стремежи да манипулира всички останали. Той е ненадминат инженер на човешките души и оръдие на кремълската политика. Той е

трагична фигура – объркан, уплашен и беззащитен. В собственото си въображение политтехнологът е спасител на демокрацията, а според останалите – неин гробокопач.

В Москва смисълът, който влагате в определението „политтехнолог“, е индикатор за вашата позиция и нравствен вкус. „Политтехнолог“ може да означава политически анализатор или политически консултант, но означава също „експерт по черен PR“, професионален замърсител на политическата среда, лакей на Кремъл или политически провокатор. Политтехнологът не е просто руски вариант на *spin doctor*, манипулатор на общественото мнение. Политтехнологът се интересува не от победата на партията, която го е наела, а от победата на „Системата“. Неговата цел е не просто да максимализира броя на гласовете за своя клиент, а да получи на изборите резултат, който е максимално близък до процента гласове, планирани за неговия клиент от Кремъл. В Русия през 90-те политтехнологите са хората, които отговарят за запазването на илюзията за конкурентност в руската политика, тоест за това в руската политика да няма алтернативи. Както се изразява Андрю Уилсън: „постсъветските политтехнолози... се виждат като политически метапрограμισи, системни дизайнери, лица, които вземат решенията и същевременно ги контролират, които биха използвали всяка технология, за да конструират политиката като цяло“¹. Тяхната роля в руската политика прилича на ролята на Госплан² в съветската икономика. Те действат в „свят на „клонинги“ и „двойници“, в свят на „административни ресурси“, „активни мероприятия“ и „компромати“, в свят на партии, които участват в избори без актив, членове и дори щабквартира... в свят на добре платени инсайдери, които се представят за гръмогласни опоненти на режима, в свят на на-

¹ Andrew Wilson, *Virtual Politics: Faking Democracy in the Post-Soviet World*, (New Haven: Yale University Press, 2005), p. XIII (Всички бележки в книгата са на редактора.)

² Госплан – Комитет за държавно планиране.

ционалистически плашила и фалшиви преврати“. Те според прочутата фраза на Владислав Сурков (заместник-шеф на президентската администрация), работят за това да разделят електората и да обединят нацията.

В средата на 90-те Павловски открива, че изборите имат потенциала да се превършат в „събития“, които могат да създават в Русия нова политическа реалност. Противно на господстващите представи, хората искат демокрация и същевременно мечтаят за „силна ръка“ и централизирана власт. Те не избират между демокрация и авторитаризъм, а избират този, който е готов да им обещае демокрация в частната сфера и силна авторитарна власт в обществения живот. Павловски е един от първите, които осъзнават, че политиката не представлява различните социални групи, тя ги създава. По време на президентските избори през 1996 година той гледа по руската телевизия интервю с възрастна жена. Тя казва на интервюиращия, че е комунистка и че ѝ харесва комунистическият лидер Геннадий Зюганов, но ще гласува за Елцин, защото президент е той. А за Зюганов ще гласува, когато и той стане президент. С други думи изборите в посткомунистическа Русия не са представителство на народа, а представителство на властта пред народа. Основният проблем, който стои пред Кремъл и Павловски трябва да реши, е как народът да бъде лишен от право на глас, без да бъде лишен от правото да гласува. Решението, което намират, е „управляемата демокрация“.

Когато четем тези спомени, лесно можем да разберем кое е събрало Путин и Павловски. И двамата преживяват слабостта на Русия като лично унижение. И двамата мечтаят за реванш. Но четейки житейската история на Павловски, можем да разберем и кое ги разделя. Павловски става путинист, защото мечтае за суверенна Русия, а става експутинист, защото не е готов да се откаже от суверенността на индивида. Павловски и Путин са единомисленици, че развитието на Русия не бива да бъде сведено до подражаване на Запада. И двамата изпитват носталгия по Съветския съюз, но на Путин му допада статутът

на Съветския съюз като свръхдържава, докато на Павловски му допада целостта на съветския проект – за него Съветският съюз е единствената периферна визия за Русия.

За Павловски Путин не е „идеолог“, който се стреми да промени световния ред, но не е и прагматичен реалист, който брани сферата си на влияние. Според Павловски движеща за Русия е не силата на експанзията, а вътрешната ѝ слабост, липсата на виждане за бъдещето, което идва след Путин. Путин успява да направи така, че която и да е политическа алтернатива да е немислима и цялата страна се озова в капана на неговия успех. По думите на председателя на руската Дума Вячеслав Володин: „Има Путин – има Русия, няма Путин – няма Русия“. Руската политическа система функционира на базата на безусловната хипотеза, че нейният президент е безсмъртен.

За Павловски ключът към разбирането на стратегическото поведение и логиката на Путиновия режим е опитът от катастрофичния разпад на Съветския съюз. В неговата представа Кремъл е населяван не просто от оцелелите от прехода, а от специалисти по оцеляването, които мислят в термините на най-лошия сценарий. Смятайки, че бъдещата катастрофа наближава, те паразитират върху кризите, увличат се по извънредните ситуации и политиката без правила. Но на тези хора им липсва едно – реално виждане за бъдещето.

Сега, когато препрочитам разговорите ни с Павловски (само малка част от тях са в тази книга), не ме оставя усещането, че това, което най-силно липсва в западния анализ на съвременна Русия, е разбирането на това чувство за „края на света“, характерно за Путиновия политически и интелектуален елит.